

מסע אנתרופולוגי

תצפיות מרחוק ומקרוב

חשה ישמע

הסדרה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה

עורכי הסדרה

ד"ר יצחק בנמית

עידן צבעוני

ועדה אקדמית

פרופ' אליעזר (אד) גרינשטיין

פרופ' רבקה פלדתי

פרופ' חנן חב

רסלינג

תוכן העניינים

הקדמה / 9

פתח דבר / 11

1 המתכנן והמקרי' בנחירית שדות מחקר' אתנוגרפיים / 19

2 יחידי זקתילה בטקסט האתנוגרפי' / 31

3 בעקבות 'הנתיב הזוהר' בפרו / 37

4 אתרופולוג חוקר מין הומוסקסואלי / 53

5 עליותה ופילדזה של אמדת 'המ'טלמונים' / 73

6 סוף עידן מיתוס הלכידות הלאומית / 89

7 מרכז ופריפריה בניאוגרפייית המבנה הישראלית / 97

8 עולי מרוקו מול עולי אתיופיה: גורלות נפרדים / 109

9 בני-ברק שלי / 127

10 גלגולו של סטודנט מהטכניון לשואה / 135

11 על חטאי אבות: יידיי גיאורג מברלין / 149

מקום גלקתני: גיבור אנתרופולוגי⁹⁶

אני מסיים בפרק המשלב מחויבות אישית לצד בחינת אורות וצללים בקריירה של דמות יוצאת דופן של מורה וחוקר, שבלעדיו ספק אם הייתי מגיע למסע של ספר זה. ספק גם אם בלעדיו הייתה מתמדת האנתרופולוגיה באקדמיה הישראלית. פרופסור מקס גלקמן המנחה (1911-1975) מאוניברסיטת מנצ'סטר, אחד הבולטים בדור השני של האנתרופולוגים הבריטים, יהודי ציוני אשר ראה משימה לעצמו לפתח בישראל מקצוע גערד במדעי החברה. קרן מהקרן בהיקף חסר תקדים שגייס ממשפחת כרנשטיין, שעמדה בראש רשת הטלזוויזיה המסחרית הבריטית "גרנד", מימנה כרוחב לב עשרה מחקרים אתנוגרפיים בישראל מאמצע שנות ה-60 ועד ראשית שנות ה-70. תוכנית מחקר זו הייתה בריעבד הבסיס לפתיחה ולאישו האגף האנתרופולוגי במחלקות לסוציולוגיה באוניברסיטאות בארץ. לא מעט נכתב כבר על תרומתו של מקס גלקמן לחיאוריה ולמחקר האנתרופולוגי, ועל אישיותו החוזגת מדמות הפרופסור הסוללי "המצוי": ענן בהופעתו, אהב ספורט, דומיננטי, נדיב, משפח את תלמידיו, משכיל רב-תחומי, חברותי, ישן מעט ומפריסם הרבה. הב אני לו את פריצת הדרך לקריירה של חיי מחקר ותוראה

כאוניברסיטה בדרום אפריקה. אף על פי שהיה רחוק מהשפעתו האישית הישירה כמורה, נראה לו באותם ימים שהוא הציג ררך חדשה להבנת חיי האדם ככך הכרה. וגלקמן ממשיך ברלמה זו: "תכופות תמהתי מדוע מעבר לחוגים אקדמיים צרים הייתה כה קצרה תקופת פרסומו המדעית?". כמה משפטים מאוחר יותר הוא נותן תשובה כללית לשאלתו: "אני חושב שזה מעל לכל קשור למה שקרה לחקר ההכרה מאז אותם ימים".

אולם בהמשך, לאחר הוצגת תרומותיו של מלינובסקי, מציג גלקמן גורמים ספציפיים יותר של אישיות ושל גישות מדעיות שיש בהם כדי להסביר את אובדן הסטטוס של מלינובסקי כרשימת גרולי המדע. הוא מדגיש את הישגיו הגדולים והפרסום אשר לו זכה בעקבות היצמדותו למחקר ממושך באתר חברתי אחוז, כמו גם בשל כישוריו הלשוניים שאפשרו לו לדבר בשפת הילדים וכך לצפות במכלול התהליכי החיים החברתיים בהכרה הנחקרת. לצד זה מגלה גלקמן שמי שהיה מורה כריזמטי, היה חסר לו כישור חשוב נוסף של מורה טוב: היכולת ללמוד מתלמידיו, שכמה מהם נפרדו ממנו והוא אף תקף אתה אלה מביניהם שנתתו נאמנים לדעינותיו. אך מעל לכל זאת, מסיק גלקמן, כסיכום עבודתו לא פיתח מלינובסקי תיאוריה כללית על עקרונות הקיום החברתי, ותיאוריה כה השוואה לזו של פרויד למשל. הוא לא הצליח להתרומם מעבר לספור הראשון המונומנטלי שבו תיאר בכישרון יוצא דופן את חיי הילדים בפירוט ובחיות מופלאים.

האם נמנע גלקמן עצמו מהחלשות שייחס למלינובסקי? חרד אני לרדן במקומו של גלקמן ביכרוך האנתרופולוגי בדומה לתחושתו של גלקמן ביחס למלינובסקי. אידוני הדבר שדווקא חוקר שמתוון למעגל המקצועי הקרוב, הטוצולוג מייקל בוראווי (Burawoy), ממשיך ליישם ולהדגיש את חשיבות תרומתו המתודולוגית של גלקמן.⁹⁹

כספר שבו הציגה מרי דגלס את עבודתו של אוונס-פריצ'רד,¹⁰⁰

ואף ביטאתי זאת בעבר, בדומה לחברי שהשתתפו בפריקט ברנשטיין בישראל ולחוקרים אחרים בתולדות האנתרופולוגיה הבריטית.⁹⁷

אני מתכוון לבחון אספקטים נוספים להשלמת התמונה של דמות מיוחדת זו בפסיפס החזית האקדמית, כל זאת בפרט לאור ההכרה שזה מכבר נפקד מקומו של גלקמן מרייניס ומכתבים אנתרופולוגיים בנושאים הקרובים לכאורה למרכז הרעיונות ולמסורת המחקר שלהן חקדיש את מיטב מרצו ותקוותיו. אספר לעמוד על אלה מגורמי הזמן או נסיבות התהליך שיש בהם כדי לסייע בהבנת העוצמות וההזלשות של מקס גלקמן, מייסד ה-Manchester School ומנהיגו במשך למעלה מעשרים שנה.

יצאתי למסרה זו ב"דרך חדשה", בחיפוש החומרים שיש לי על אודות גלקמן מעבר למבחן ספריי. איתרתי פריטים מאוספי הכתי, וכמיהת תרפסי מאמרים בכתיבי עת, פרקים בספרים ערוכים, הקדמות לספרי תלמידיו וכתיבי יד שלא פורסמו אשר מקם השאר כירי בהתמחויות שונות. הופתעתי למקרא חלק ממקורות אלו, שלא נראו לי מוכרים ואשר נעלמו מתשומת לבי לצד עבודותיו המוכרות ביותר.

מקם היה נאמן למוריו, אלו שאצלים למד בפועל ואלו שהשפיעו עליו מרחוק. הפרק האחרון בספרו הידוע *Order and Rebellion*⁹⁸ מוקדש למלינובסקי "עוכר השדה והתיאורטיקן". כפתח הדין מציין גלקמן שכשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20 היה סביר להניח שמלילינובסקי ייצטרף לרשימת ענקי המדע שהשפיעו על רוח הזמן ונתתו בולטים בטולם פיתוח המדע שהשפיעו על רוחן איינשטיין, רדוויץ, פרויד, מרקס וקיינס. הייתה למלינובסקי השפעה מכרעת על התפתחות המקצועי, אבל גלקמן נוכח, להפתעתו, שמאז תום מלחמת העולם השנייה אין מזכירים כמעט את מלינובסקי בדייונים מדעיים. קשה לו כדבריו להעביר לתלמידיו את מלינובסקי חשוב עבורו כסטודנט לאנתרופולוגיה עד כמה היה מלינובסקי חשוב עבורו כסטודנט לאנתרופולוגיה

מקס ביטא את רעיונותיו מתוך שכנוע עמוק ובהתלהבות שהפתח בהעברת המסר לקהל שומעיו בהוצאת פומביות ולסטודנטים בשיעורים וביסמורים, כשהוא מנצל הזדמנויות כדי להציג ממצאים תומכים מעברותיהם של תלמידיו. את עיקרי אמונתו התיאורטית והמתודית הוא הדגים למשל בהקדמות ארוכות שהתנער לכתוב כפתח דבר לעבודות הדוקטור של תלמידיו עת עמדו להתפרסם בספרים. הקדמה של ארבעה עשר עמודים שהכין לפרסום האנתרופופיה הראשונה של¹⁰¹ אופיינית באורך ובתוכן להקדמות שתהם לספרי חבריו. וכך הוא פותח: "חשתי ששוקד קיווה שלמרות שלא חקרתי ישירות את המושבים בישראל, אני עשוי להזיגיש מתוך מחקר, אף יותר ממנו, עקרונות סוציולוגים כלליים מסוימים" (שם, עמ' XIV).

האם במקשה הקדמה ארוכה זו? האם ציפיתי שגל קמזן יסייע לי בניגודי עקרונות סוציולוגיים כלליים הטמונים בתצפיותיי? זו הייתה אקסיומה, חלק ממסורת החינוך וההכשרה של מתמחי מנציסטור, הדרך לאישור חברתם באגודה "המשפחתית" של האנתרופולוגים מכטוריים. כך נחשפה תרומתם המדעית מניל ומעבר לדרישה המקובלת ליכלת של השלמת דיטרטציה מספקת.

המצפיות שעליהן דיווחתי בעבודת הדוקטורט אשר העידו על מריבות תכופות בין החקלאים בכפר שחקרתי, מהגרים מהרי האטלס במרוקו, חברים בכמה קבוצות שארות שהתחדדו על משאבים מוגבלים במקום ההתיישבות החדש שלהם בנגב, נתנו לגל קמזן הזדמנות מאלפת לאשר מחדש את התזה שלו על אודות אופני הכיסי של הקונפליקט החברתי: "כמו במקרים אחרים של קבוצות חברתיות וכמוכן בחייהם של יהודים קשים חברתים וכישרונות של יהודים יכולים להיות להם תגובות מנוגדות. מצד אחד אלו עלולים להתבל למה שאיש מבחין ישפוט כמריבה אנטי-חברתית ולעתים אף בצורות קיצוניות. אולם, מצד אחר, אלו עשויים להיות גורם דוחף והשראה לשינוי ולהתקדמות" (שם, עמ' XVII).

מגדולי הדור הראשון של האנתרופולוגיה הבריטית, פתחה דג'ס בטענה שבכוואה להתרכז בפדויקט המדעי שלו התגלה לה שחסר לה "שם" עבור המתודה שלו. לדבריה, מתן שם הוא אלמנט רב עוצמה המאפשר גיבוש של רעיונות. בעקבות זאת היא נתנה שם לפרויקט של אוונס-פריצ'רד: *A theory of social accountability*. שם קשה לתרגום אשר מתייחס לערך של קבלת אחריות על פעולה חברתית. דומה שאפשר לאתר כמה שמות המשקפים את עיקר גושי התינונותו של גל קמזן ואת תרומותיו למאגר המושגים התאורטיים והמתודולוגיים של האנתרופולוגיה; אני מציג בהקשר זה, למשל, "קונפליקט והסדר החברתי", "קשרים צולבים" ו"מתודת המקרה המורכב"; "Cross-cutting ties"; "The extended-case method" (or "Situational analysis")

גל קמזן פרץ את עקרונות הגישה הפונקציונליסטית ששלטה באנתרופולוגיה של דור קודם כאשר הניח שהקונפליקט מהווה אלמנט חיוני בהיים החברתיים. אבל הסדר החברתי מתקיים על אף הקונפליקטים המאיימים עליו בשל הקשרים הצולבים בין המשתתפים (יהודים או קבוצות של שאריות המתהווים ביניהם על אמצעי כך למשל, בקרב קבוצות נמצא תכופות חוקי מסורת שאוסרים קיום ושלטה על מקורות נמצא תכופות חוקי מסורת שאוסרים נישואין בתוך הקבוצה והמחייבים לקיחת בן או בת זוג מקבוצה אחרת. קשרים אלה מונעים התפרצות אלימה של הקונפליקט בין שתי הקבוצות הקשורות בקשרי נישואין – על אף ניגודי האינטרסים השוררים ביניהן.

גל קמזן הסיק שככל שמתגבל המרחב החברתי, כך גם צפופים בתוכו הקשרים החברתיים; אבל ככל שמרחב זה מצטמצם, כך גם שכחים יותר אירועי ריב בין החברים. ובסיכום, שיתוף וקונפליקט מאתגרים זה את זה. אנו יכולים ליישם מסקנה זו לקהילות וארגונים שאנו מכירים בהיי הזים יום, מתקבוצין ועד מחלקה אקדמית באוניברסיטה.

במקרה זה מפלגות דתיות) בנאומיהם בפני הכותרים, וליצר זה את תגובותיהם של המהגרים מארצות המזרח התיכון למבוקי הסמלים שבהם מפיגים אותם של-יחי המפלגות ברטוריקה מרתכמת. הוא אף טען שיש לו אי-הסכמה מסוימת עם דישן לגבי חלק מפרשנותו, הנובעת מכך שהוא יהודי אורתודוכסי בעצמו. "יתכן שדישן אינו ניטרלי לחלוטין ואולי אף נפגע מהזילות של הפוליטיקאים המסמחים את הערכים הדתיים (וזה גם כן) גם תרומתו כמנהג המשלים ומשפר את עבודת התלמיד".

בסוף ההרצאה מקם חרדה בתערוכת של שבנוע אך גם בהתנצלות שהקריש את כל הרצאתו לנושא אחד, באמצעות פירוט אידוע בחירות אחד, בהצגת מפלגה אחת, בעיירה אחת, ואף נאלץ לצמצם בחיבור ובניתוח: "אבל, כסיכום, מחקר מלא של מקרה אחד נראה לי חושף חובה יותר מאשר להקדיש פחות זמן למקרה זה ולמקרים אחרים".

ברומה להקדמה לאתנוגרפיה שלי, הוא מצא פעולות מסיימות וביטויים ורביים של נחקריי של דישן מרתקים ורוביים במשמעויות סילמיות, כשהם מפיגים את אופיים של היחסים החברתיים בין המשתתפים. אבל לא פחות, תצפיות אלו שיקפו בעיני את ההתמסרות העמוקה של האנתרופולוגים (תלמידיו) במחקריהם. איך ספק, גלקמן נהג לקרוא בקפידה את טיוטות עבודותיהם של תלמידיו ונהג אף להשאיר בהן סימני תיקון של דקדוק וסגנון. לכך היה יכול לצטט מהן ללא היסטס ותכופות על סמך זיכרונו המיזמן.

מקם נקט אסטרטגיה זו לא רק ביחס לסטודנטים שהשלימו את עבודתם זה מקרוב. מצאתי באוסף כתבי תרפיס מתוך קובץ שלא הצלחתי להות את העורך שלו ואת תאריך הפרסום, שבו עשה שימוש דומה ברוממות מתוך עבודתם של שניים מהקולגים הצעירים יותר, שהיו במעמד של מרצים בכירים במחלקה וכעלי מעמד מקצועי מחוצה לה. בדיון על אודות תוצאות המהפכה

השוואת מחקרי לעבודות אתנוגרפיות קודמות בשרה מושכי העולים נתנה לו גם עילה להרכיב מחדש את יתרונות מתורת "חקר המקרה המורחב" נוסח אסכולת מונצ'סטר. כל זאת נוסף למעלות החגיגת האינטנסיבית באתר אחד, המאפשרת פיתוח הכרה אינטימית של סכך היחסים החברתיים והרכות הקהילה הנתקרת. לבסוף הוא הציג גם קשר משווה של מחקרי עם תצפיות מחברות אפריקאיות שגם בהן התייחסו לעיבוי ואופי קשרי המשפחה, לקבוצות השארות וקהילת השכנים אצל כפריים המתמודדים עם שינוי חיים וסביבה בעקבות השלטון הקולוניאלי וכוחות הכלכלה, אשר עוררו הגירת עובדים לתעשיות החדשות במרכזים העירוניים שהחלו להתפתח.

גם שלמה דישן, חברי לפרויקט ברנטישן בהנהלת גלקמן, זכה להקדמה דומה ארוכה עם פרסום מחקרו האתנוגרפי.¹⁰² יתר על כן, גלקמן הציג קטע ממחקרו של דישן בהרצאה באוניברסיטת מקייל בקנדה. הוא נהן לי עותק מהרצאה זו, שלושים ואחד עמודים בהרפסת מכונת כתיבה שהוקדשו לפרטי אידוע אחד מתצפיותיו של דישן במערכת בחירות עוללים בדרום הארץ. כשהוא מצטט אמרה של אנשי הביקורת, הכריז מקס על עבודת הסטודנט זכוריהם של אנשי הביקורת, הררי לכתיבה בעצמי לפחות אני שלי: "כאשר איני יכול להטיל את הביצים בעצמי לפחות אני יכול להעיד – אם לא כמחקר, הררי לפחות כמנהג – שהן טובות, וכמקרה של העבודה שתוצג בהרצאה, מעיד אני שהן סוג א וטירות מאור"¹⁰³.

שלא במפתיע מקם (כך נהגנו לפנות אלי) פתח את דבריו בהצגת נושא הקרוב ללב: "הכעיה שהחלתי להתמקד בה היא זו המתעוררת בכל חבורת אנוש – הלא זה הקולנועליקט שביי איריאליס קהילתיים לאינטרס של היחיד שהוא תכופות אינטרס-עצמי". לדיון זה הקדיש בעשרים עמודים מהסקסט שהיה בידי, שההציג את מורכבות המניפולציות הרטוריות של הפוליטיקאים (המייצגים את

בצורת ביטוי פשוטה את עיקרי אמונותיו המהודיים והעיוניים כמעין מניפסט של עשרת הדיברות שניסה להקנות לתלמידיו. כולט במיוחד המבוא לספרו של אפשטיין שהזכרתי קודם, *The Craft of Social Anthropology*, שבו ביטא את ביטחונו בהודושים המקצועיים מכת מודשו באופן הבטה ביומתי: "טכניקה חדשה של הצפית יש בה כדי ליצור דיסציפלינה חדשה בדומה לשיפורי המיקרוסקופ בידי לונדון ולאחר מכן יצירת הרדייטסקופ" (שם, עמ' XXII); "המתודולוגיה החדשה של חקר האירוע תוביל לניתוח עמונתרפי שיש בו מן החדירה בדומה למה שתהם פרויד בתקר האישיות" (שם, עמ' XXVI). אולם מקם הכיר בעובדה שהחדושים אלו הם גם פרי המפגש המתודולוגי והתיאורטי עם מדעני הברה אחרים, ובמיוחד גופמן.

ושפעתי של גלקמן על תלמידיו הייתה ניכרת מאוד, כפי שמועידות עבודותיהם של משתתפי תוכנית ברגשטיין. מרבית המחקרים העלו נושאים של קונפליקט ברמות שונות: בין יחידים, בין קבוצות של שאררים, בין יחידים למוסדות חברתיים, בין מפלגות, בין נורמות סותרות, בין חזון למציאות. יתר על כן, רוב המשתתפים מילאו את שאיפתו של גלקמן להרחבת מעגל החשפעה של אסכולת מנצ'סטר מחוץ לבריטניה. שישה מביי עשרת משתתפי הפרויקט חזרו לישראל לאחר שהשלימו את עבודות הדוקטור והניחו את הבסיס לפתיחת תוכניות באנתרופולוגיה באוניברסיטאות הישראליות, תוך שינוי שם המחלקות לסוציולוגיה למחלקות "לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה".

ניסיון שנות ההכשרה והשהייה במנצ'סטר גילו בפניי בהדרגה צד נוסף, וזה פחות, בחזונו ובמאמציו של גלקמן בטיפוח קהילה מלוכדת של אנתרופולוגים שותפים למתודה ולנושאי מחקר. אווירת הייחוד באה אמנם לידי ביטוי בסמינרים המקהלקתיים, שבהם שררה אווירה מחשמלת של התעניינות וביקורת כאשר החוקרים הצעירים הציגו לראשונה את פרי עבודתם.¹⁰⁷ לכך תרמה

התעניינות באפריקה הוא ביסס את רכדיו על ריקוד הקאללה, מחקרן הודיע של קלייד מיטשל¹⁰⁴ על טקס המחבר בין בני שבטים שונים שעסקו מכפרי מוצאם לערים, ועל תצפיותיו של אפשטיין¹⁰⁵ על מערך החתים החברתיים המתעצבים במסגרת תעשיית המכרות, המהווה בסיס להתפתחות עירונית ורדיעבל לכור היתוך בין-שבטי וכיודגועי.

במסקנותיו מעורר גלקמן את הקולגים הקרובים וחוקרים אחרים לפתח תיאוריה על אופיין של סיסטמות חברתיות עירוניות. הוא טוען שהאפריקאים המהגרים לעבודה בערים החדשות יודעים להכחין בין הנורמות הולוונטיות לחייהם בהכרה הפכרית לאלו שעליהם להסתגל אליהן בעת שהייתם בעיר. הוא מדיגיש, כמצופה, שהאתנוגרפים המכירים מקרוב את תרבות החיים הן ככפדים והן בערים, יש בידם את הידע החיוני להבנת ההתנהגות והדינמיקה המובילות להתפתחותן של תת-סיטמות חברתיות כתנאים של שינויים דומטיים.

עלי להודות שהתקשיתי בימים אלו לעקוב אחר החיאים המפורטים של מצבים חברתיים שהוצג גלקמן בפורדושים שונים בעל-פה וככתב. אני משער שקושי זה מעיד על רושם השינויים שעלו בסגנון הכתיבה וההרצאה האתנוגרפיים מאז ימי הזוהר של אסכולת מנצ'סטר. איך ספק, מקם עצמו היה מודע למאמץ המצופה משומעיו, כפי שהודה שוב בהקדמה לכרך שעוד אפשטיין *The Craft of Social Anthropology*: "תיביות קשות נכתבות מהקורא של סוג זה של ניתוח ובהצגת תיאורים מפורטים ויש לי רק הערה אחת בגין זה: אין סיבה שמדע יהיה בגודל קריאה קלה"¹⁰⁶.

רבות נכתב כבר על קוד העבודה האתנוגרפית אשר אפיינה את אסכולת מנצ'סטר ועל האווירה החברתית אשר שררה במסדרונות המחלקה. אבל עם חלוף הזמן מתעוררים זיכרונות מסוימים ופרספקטיבה שנועדו מכתבי הקודמים. עורני קורא שוב מתוך כתבי גלקמן, אני נדהם על כמה לא גילאה לחזור, לנסח וללמד

כפי שניסח בבהירות בספרו הקלאסי *Custom and Conflict in Africa* (הספר ששבה את לבי כסטודנט צעיר ביוז'לילים): "ככל שהשטח הוגדן קטן יותר כך מתעבים הקשרים החברתיים. אך כששטח זה מצטמצם מהרבות ההזדמנויות המעוררות מריבות בין המשתתפים"¹⁰⁸.

בריעבך, זה זמן ממושך הייתי מודע למתיחויות ולמרידות המפעפעת במחלקה מתחת לפני השטח. עד כמה שגלוקמן היה נדיב, עזור ומטפח עבורי ובעיניי, הרי שניהולו האוטוריטטיבי – נתמך במיוחד על ידי שותפו הקרוב בענייני המחלקה, פרופ' אמריס פיטרס (Peters) – סלל בהדרגה את הדרך להתנגדות ההתנגדות בין כמה מהמורים הבכירים, ולצד זה נחשפה המתרות בין חברי סגל זוטרם יותר על מקורות המתיכה במערכת זו. אני אף דחיתי בעקבות תחושה זאת את הצעתו של גלוקמן כאשר חזרתי מתקופת עבודת השדה לשינוי מעמדי מחוקר בפרויקט ברנשטין לתפקיד של חבר הוראה במחלקה. הייתי מודע לכך שסטטוס חדש זה עשוי לערב אותי בוויכוחים על אודות חכמים ודרכי הוראה. אך יותר מכך, חששתי שאיזקלע לקלחת הרווחת של צוות המחלקה כאשר זדחיתי קשרי המיכה ועוינות בקרב הסגל הזוטר בקשריהם עם המורים הבכירים.

כמדען תיאוריית הקונפליקט החברתי, מקס כתב מראש את התסריט של התפתחות מצב כאוב זה עבורו במאמרו "רכילות וסקנדל"¹⁰⁹ שאותו סיים במשפט ארוני: "אין ספק, כאשר אני מבחין שאני מרכל על חבריי או על אויביי אני משוכנע שאני ממלא חובה חברתית; אבל כשאני מגלה רכילות מודשעת על אודותיי אני מתמלא בתחושת עלבון מוצקרת...".

אולם מעבר לכך, מדוע מעמדו הכולט של גלוקמן נשמט מדפי הרייז ("השיח") האנתרופולוגי בן ימינו? הרי על אף התערומת שתפחה כלפיו בשנותיו האחרונות מצד כמה מהחבריי במחלקה, בעיקר בשל סגנון ניהולו הסמכותי, נותר לו מעריציים וחברים

גם אזורית החברותא של הליכה משותפת בהנהגתו של גלוקמן למשחקי הכדורגל של קבוצת מנצ'סטר יונייטד. עם תום הסמינריום או משחקי הכדורגל המשכנו לפאב קרוב לשיחת חולין על כוס בירה. חברי הסגל הוותיקים, המורים הצעירים יותר והסטודנטים המתקדמים הוזמנו תכופות לביתם של הגלוקמנים, במיוחד לרגל ביקור אנתרופולוגים אורחים ממוסדות אחרים בכריטניה ומחוצ'ל. הייתה זו עבורי חוויה מוזרה ואולי אף מכיכה לעתים לבלות בחברתו של הפרופסור המפורסם בפעילות שנראתה לי בחזקת כובו וזמן שאינו ראוי לאקדמאים רציניים. זה בוודאי לא היה יכול לקרות לי כסטודנט באוניברסיטה העברית בירושלים, שם שורר ריחוק של כבוד ורחירות מהמרכיבים שלנו, כולל היצעורים מביניהם. אולם בשלב מאוחר יותר צפיתי במשבר העמוק שהעיב על התנהלות המשפחה המאושרת של האנתרופולוגים במנצ'סטר. אינני זוכר את התאריך המדויק, אבל קרוב לזמן חזרתי לישראל מקס עמר בפני מרד חצר כאשר כמה מבכירי המחלקה, כולל קולגים ותלמידים קרובים, החליטו להתפצל ולפרוש לחוג עצמאי תחת הכותרת של מחלקה "לסוציולוגיה". מבין הפרושים כאבה במיוחד "בגידתם" של קלייד מיטשל ופיטר וורסלי (Worsley).

זכורה לי נסיעה בהכרותו של מקס בערב גשום, כאשר גילה בפניי פרטים מעניקים מפרשה זו. חשתי בעלבון הצורב, משוכנע שנהגל בפיות טובה מצד אלו שהיו תלמידיו או מגויסיו למחלקה מרכילה בשדה האנתרופולוגיה, אשר איכדה בעקבות זאת במחיר יד את מעמדה המיוחה בחזית האקדמיה הבריטית. כמו בפניצ'ל משפחתי בחברות אפריקאיות שאתן חקרתי ותיקים וצעירים במנצ'סטר, התפצל המסדרון האורך לשתי מחלקות קטנות ערוניות ומתחרות על חלוקת המשאבים והסטודנטים. הצצהי במקס היושב לידי כאילו צפיתי בהפקה מודרנית של "המלך ליר", פגוע ומושפל על ידי בני טיפוחיו, בשד מבשרי.

מקס הלום הרעם התבא ולא ידע שיהיה זה גם מנת חלקו,

יהיה מעמדו של גלקמן אשר יהיה בספרי הימים של האנתרופולוגיה, "אנו", אני וכפי דורי הסטודנטים של שנות ה-60 וה-70 יצאי אסכולת מנצ'סטר, חייבים לו את הקריירה שפיתחנו מאז אותם ימים. רובנו עקנו שנים רבות קודם לכן מהאמרים האנתרופולוגיים ומשאלות המחקר אשר ריתקו את עולמו האנתרופולוגי, שכן מרב עיסוקו המחקרי ועניינו המציאותי, החמקן בכובצות צמודות טריטוריה (חידושה שכשית, כפרים, מתחם עירוני, ועוד) בתברות מסורתיות "בלתי מפותחות". לעומת זאת, שדות המחקר והבעיות שאנו הגענו אליהם בהמשך הדרך היו מעבר לדמיון ולסבירות במרחב הכחירות האנתרופיות של שנות ה-40/70-1960. כפי שמיצג בספר זה, הגעתי לחקר מיניות ולמודעות של הומוסקסואלים בני-יורק, נושאים ואחרים שהיו מרתיעים ואלי אף מעוררים זלזול בקרב המורים והסטודנטים באותה תקופה. ויש בינינו שאמצו ועודדו גם אצל תלמידיהם אוניברסיטה של פסיכופטיכה ביקורתית וכתובה רפלקטיבית – גישות ורות לחלוטין למסורת הצגת "חקר המקרה המורכב".

אין פירושי הדבר שמחירת המחקר הקשורה בשמו נונחה לחלוטין. זו חדרה לארגו הכלים של חוקרים רבים בתוך ומחוץ לאנתרופולוגיה (ראו למשל אצל בוראוויי). אסטרטגיה המקובלת כיום בגרד המובן מצאני, דומה שאין צורך לחזור ולהציג את זכות הייצורים של ממצאיה.

גלקמן נפטר ונקבר בירושלים, עת שהה בישראל כאורח האוניברסיטה העברית. הייתה זאת יד המקרה שאינה נטולת משמעות. שנותיו האחרונות עמדו כסימן מחלת לב קשה. אולם, כאשר ביקרתי אותו זמן קצר טרם פטירתו הוא המתין לי בכניסה לבנין מגוריו ובילינו שעה ארוכה של שיחה בהליכה מהירה, "כמצוות הרופא", סביב גבעת הטרשים הירושליםית שהקיפה את הבית. לא העליתי בדעתי שתהיה זו פגישתו האחרונה. כך גם אזכור אותו במייסבו.

נאמנים רבים, די להזכיר את ויקטור טרנר שלקח עמו את מסורת מנצ'סטר לארה"ב. דומה בעיניי שאני יכול לענות על כך בלשונו של גלקמן, כפי שציטטתי קודם לכן בשעמד גלקמן בפני דילמה זו ביחס לגורלו של מלנוכוסקלי: "זה נכע כנראה בעיקר בשל מה שקרה בינתיים למחקר החברה".

מספיק לענייננו לציין את הרוחות החדשות של הז'אנר הביקורתי והז'אנר הרפלקטיבי שאלאורם עבודות מנצ'סטר הוועיקות מוכתמות כיום בסניגמט הקולוניאליזם, מיישנות בתפיסה התיאורטית הפונקציונליסטית. יתר על כן, בשם "אמיתיות הדיוח" הרי הן עמוסות לעייפה בטקסטים תיאוריים מפורטים וארוכים שהקורא בן ימינו מתקשה לעקוב אחריהם. וזאת כפי שבני דורו של גלקמן זלזלו בסגנונו ושיטותיו של פרייזר (Frazer), אף על פי שכרכי "ענף הזהב" (*The Golden Bough*) קסמו לדורות קודמים שנמשכו בעקבותיו לאנתרופולוגיה.

אלם, "יתכן שגלקמן נשכח דווקא בשל ממו של הצלחה שהפכה למונח מצאני, כאשר הגדרות ומונחים שפיתח נוכחו לשפת ושיח היום יום. אך לצד זאת גישתו הנאו-פונקציונליסטית, התיאורית שבה דגל, נחפסת היום כפשונית וננטולת תחכום לעומת השיח האנתרופולוגי הפוסטמודרני. יתר על כן, שדות המחקר שלו ושל רבים מבני דורו ותלמידיו כאפריקה איבדו את העניין והיוקרה בקרב הדורות הצעירים יותר. עבודות אלה נראות כיום כעתיקות אתרונגותיות על אודות חברות שנישארן בפיגור ואף מרתיעות את מי שמתפשים שדות נוישאי מחקר "רלוונטיים".

ויקטור טרנר הוא מבין המעטים מתלמידי גלקמן ששרד את אובדן העניין במחקר ובכתיבי האפריקניסטים. מערכת המושגים עמוסי המשמעות הסמלית שפיתח כנון "לימנוליות", "קומוניטיס" ו"אנטי-סטרוקטורה" התקבלו בשיח האנתרופולוגי הדנווננטי תוך יישום בשדות מחקר וננושאים סוציולוגיים חדשים. עם זאת, מתעורר בי ספק אם טרנר היה שווה במעמדו אלמלא עוב את אנגליה ונכה להכרה באקדמיה האמריקאית.

מהסוף להתחלה

כמאגר הוידברונות שלינו מקובעים תאריכים ואירועים שלא נפרד מהם גם כאשר מצטמצמים גבולות הזיכרון. התאריך הדרמטי המוקדם מכול בזיכרונותיי האומיים הוא יום הכרות המדינה באישור אומות העולם, כאשר התעוררותי משינה צמיקה לקלות חוגגים העולים מרחוב ביתנו שכלב שכונת פלורנטין. היה זה תאריך שממנו החל המסע שהוביל אותי למסלול החיים המשתקף בספר זה. מיום זה התחלולו האירועים שהובילו לשינוי מהפכני של פני החברה הישראלית ביחסיה עם העולם שמסביבי, ולשינוי מהפכני לא פחות עם שינוי המרקם החברתי הלאומי. מכאן התחדשו התמורות הפוליטיות, המוגרפיות, הכלכליות, הרוחניות והיישוביות אשר נטעו מציאות חדשה כמבנה הפיזי והתרבותי של מפת החברה הישראלית. תושבי פלורנטין הוותרים פינו את דרום העיר ועלו צפונה, ואילו שכונות עולים צפופות, עשרות ערי פיתוח ומאות יישובים כפריים נשתלו ברחבי הארץ כדי לקלוט את "העולים החדשים" הזורמים ממזרח וממערב.

שנים מעטות לאחר מכן, ב-1956, התחלתי בלימודי הסוציולוגיה בירושלים. באותה שנה הגיעו אל הכתים בשוקדה העולים מקהילת

מקס חש מהחוכמה והקרה לדרווח קורמים של אנתרופולוגים, גם אם מדבריו בני דורו לא המשיכו בדרכם וביעיונותיהם. כך למשל התייחס באירדניה לאירועי ההרצאות מעניקות היוקרה על שמו ולזכרו של פריזר, שברוב המקרים אינן נוגעות כלל לעבודותיו שאותן קוראים כיום כדברי עתיקות משעממים. אבל הוא מסכם "אנו נישאים על כתפיו, נגסים על גבו של ענק" (we are perched on his shoulders, dwarfs on a giant). ורוא ממשיר באותו קונטקסט: "צ'ונוד (Junod) וואן גנפ (Van Gemep), שניהם מודדים מניחות מודרני של ימינו, אבל אנו מתקדמים במידה לא קטנה בעקבות עבודתם".¹¹⁰ אני יכול לסיים ולכתא את הכרת התודה שלי למקס גלקמן החוקר והארם, בלשונו: "אני הננס נישא על כתפיו של ענק".